

ΔΕΛΦΟΙ

"Οι αρχαιολόγοι, οι ξένοι τουρίστες, αναζητούν στους Δελφούς το δωρικό Ηνίοχο, το φάντασμα της Πυθίας, το θησαυρό των Αθηναίων. Εμάς μας υποδέχεται πάντα εκεί και η σκιά του Σικελιανού. Δυστυχώς το σπίτι του ποιητή, που αν γινότανε μουσείο, θα μπορούσε να εισαγάγει τους ντόπιους και ιδιαίτερα τους ξένους στην πνευματική ζωή της νεότερης Ελλάδας, παρουσιάζει το θλιβερό θέαμα της εγκατάλειψης και της κατάρρευσης..."

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ Δ. ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ : ANNA A. ΚΑΛΑΪΤΖΗ

A

νά, ανάμεσα σε άλλα, έγραφε το 1963 για τον Σικελιανό και τους Δελφούς (1) η σύζυγος του ποιητή **Κώστα Ουράνη, Ελένη**, πασίγνωστη με το φιλολογικό ψευδώνυμο **Άλκης Θρύλος**. Σήμερα, το σπίτι του Άγγελου και της Εύας Σικελιανού στα ψηλώματα των Δελφών, έπαψε να παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης και κατάρρευσης, είναι πια Μουσείο. Εκεί κοντά του διακρίνουμε την μικρή κίτρινη πινακίδα με το χαρακτηριστικό σήμα Ε4. Για τους περισσότερους η σήμανση αυτή παραπέμπει απλά σ' ένα ακόμα τμήμα του μεγάλου δικτύου των Ευρωπαϊκών μονοπατιών. Για όσους όμως είχαν την τύχη να ξεφυλλίσουν τις **"Περιηγήσεις του Πausανία"** (2), το μονοπάτι αυτό, όπως και κάποια άλλα, εξακολουθεί να αποπνέει την αύρα των αναρίθμητων αρχαίων προσκυνητών του ιερού χώρου των Δελφών.

Τα ίχνη του μεγάλου περιηγητή λοιπόν, 19 σχεδόν αιώνες μετά, προσδοκούμε ν' ανακαλύψουμε στα εδάφη της Δελφικής γης. Πολύτιμους συνοδοιπόρους έχουμε τον **Απόστολο Χατζηδήμου**, στέλεχος επικοινωνίας του Δήμου Δελφών και τον καλό φίλο, ταξιδευτή και φυσιολάτρη, **Κώστα Ζαρόκωστα**.

(1) "ΕΚΔΡΟΜΕΣ ΚΑΙ ΤΑΞΙΔΙΑ", εκδ. ΔΙΦΡΟΣ.

(2) (Pausanίου, "ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ", βιβλίο 10, "ΦΩΚΙΚΑ"), ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ.

Αναζητώντας τις αρχαίες οδούς

H.W. Williams, del.

Engraved by Wm Forrest.

THE SCHISTE ON FARNASSUS.

Published by Longman, Rees & Co. London, and Adam Black, Edinburgh, 1826.

ΦΩΤ. ΑΡΧΕΙΟ : ΛΟΥΚΑ ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Τμήμα του σύγχρονου αμφιθεατρικού
οικισμού των Δελφών.

Το σπίτι του Αγγελου και της Εύας Σικελιανού που αποτελεί ήδη το 'Μουσείο Δελφικών Εορτών'.

Μετά από αρκετά χρό-
νια βρισκόμαστε και
πάλι στους Δελφούς,
"έναν ιερό τόπο της
αρχαίας Ελλάδας,
που, είτε αποβλέ-
πουμε στη θρησκεία

είτε στην ιστορία, είτε στην τέχνη, δεν προκα-
λεί μόνο ζωνρό ενδιαφέρον αλλά γεννάει και
γνήσια συγκίνηση".⁽³⁾

Αυτή τη συγκίνηση ποτέ δεν μπορέσαμε ν'
αποφύγουμε, άσχετα αν η εικόνα του σύγ-
χρονου οικισμού δεν συνάδει με την επιβλη-
τική λιτότητα και ιστορικότητα του τόπου. Αν,
ωστόσο, περάσουμε ανάμεσα από τα διαδο-
χικά καταλύματα και καταστήματα με τις
πλουμιστές πραμάτειες, θ' αποζημιωθούμε
πάραυτα. Γιατί, σύμφωνα με τα λόγια του
Καρούζου, "το δελφικό τοπίο δεν είναι ένα
οποιοδήποτε βουνίσιο τοπίο στις πλαγιές του
Παρνασσού. Αλλά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα
του, τον αισθανόμαστε, μόνον αφού φτάσουμε
και μπούμε μέσα στην κλειστή περιοχή του και
σταθούμε στην καρδιά του, αυτή την "τραχειά
κοιλιά", κατά τον ομηρικό ύμνο... Και αν
σήμερα ο τόπος μας κρατεί σε αδιάκοπη διέ-
γερση και θαυμασμό, καταλαβαίνουμε πόσα
εντελώς ιδιαίτερα αισθήματα δημιουργούσε
 στους ανθρώπους εκείνους, που ξεκινούσαν
 από την άλλη άκρη της Ελλάδας κι έφταναν
 εδώ με την ψυχή στο στόμα, ν' ακούσουν τι
 τους εμελλόταν ή να ζητήσουν συμβουλή από
 το Θεό".

Αυτή ακριβώς η παρουσία του Απόλλωνα και
 η σημαντικότητα που απέδιδαν οι αρχαίοι
 Έλληνες στο Θεό προσέδωσαν τη συνολική
 ακμή και φήμη στους Δελφούς.

"Η ιστορία των Δελφών δεν είναι παρά η ιστο-
 ρία του Δελφικού Ιερού. Μόνη της η πόλη των
 Δελφών θα ήταν εντελώς ασήμαντη. Ήταν μια
 μικροσκοπική πολιτεία, που ακόμη και στον
 4ο αιώνα, στα χρόνια του Φιλίππου, είχε πε-
 ρίπου 700 ελεύθερους πολίτες με δικαίωμα ψή-
 φου. Και μάλιστα από την πολιτεία αυτή έλει-
 παν σχεδόν εντελώς οι υλικές προϋποθέσεις
 για ανάπτυξη. Πράγματι, η πόλη των Δελφών
 μόνη της δεν θα είχε ποτέ υπολογίσιμη δύναμη.

(3) Χρήστος Καρούζος, "ΔΕΛΦΟΙ", 1974

Όψεις από τον αρχαιολογικό χώρο των Δελφών, του περιφήμου
"Ομφαλού της γης" των αρχαίων Ελλήνων.

Αλλά γι' αυτό ακριβώς το λόγο η ιστορική σημασία που απόκτησε ο τόπος αυτός, που η Ελλάδα αναστατώθηκε πολλές φορές για χάρη του και συνδέθηκε με τα σπουδαιότερα γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, αποτελεί καταπληκτικό παράδειγμα ενός οργανισμού που ξεφτυρώνει έξαφνα μόνος του σχεδόν, ξεκινάει

Εξωτερικός χώρος του αρχαιολογικού μουσείου Δελφών. (δεξιά)

Το παλιό ξενοδοχείο "Απόλλων" του 1905. Από χρόνια δεν λειτουργεί.

από το τίποτε, δεν αποχτάει ποτέ υλική δύναμη δική του και όμως η ηθική δύναμή του γίνεται τεράστια.⁽⁴⁾

Ποιους δρόμους όμως ακολουθούσαν, πώς έφταναν οι χιλιάδες αρχαίοι προσκυνητές στον ιερό χώρο των Δελφών; Αρχικά από ανατολικά, ανεβαίνοντας από τη Βοιωτία και κατηφορίζοντας έπειτα από την Αράχοβα. Είναι η περίφημη "**Σχιστή Οδός**" του Πανσανία, που αναφέρεται με το ίδιο όνομα και στον "Οιδίποδα τύραννο" του Σοφοκλή. Ο άλλος δρόμος είναι από τα νότια και δυτικά, από τη μεριά του Κορινθιακού κόλπου. Τέλος, μια τρίτη οδός ήταν το αρχαίο μονοπάτι που οδηγούσε στα υψίπεδα του Παρνασσού και το φημισμένο "**Κωρύκιον άντρον**".

Παρατηρούμε λοιπόν, πως αν και άγονος ο τόπος των Δελφών βρισκόταν επάνω ή κοντά σ' ένα σπουδαίο σταυροδρόμι, με προσβάσεις στην ΒΑ και Α Στερεά, στη Β και Δ Στερεά και, πολύ εύκολα, στην αντικρινή Β Πελοπόννησο. Σύμφωνα με τον Καρούζο "*και οι ίδιοι οι αρχαίοι αισθάνθηκαν νωρίς τη σημασία αυτής της κεντρικής θέσης, που είναι τόσο εννοϊκή για την επικοινωνία των ανθρώπων και το ημέρωμα του τόπου. Αυτό το αίσθημα καθρεφτίζεται στο θρύλο για τον "ομφαλό της γης", που είναι οι Δελφοί. Σύμβολο της πίστης αυτής των αρχαίων ήταν ο "πέτρινος ομφαλός" που είχε στηθεί μέσα στον ναό του Απόλλωνος και άλλοι που βρέθηκαν στις ανασκαφές έξω από το ιερό*". Η τεράστια, η διαχρονική αίγλη που αποπνέουν οι Δελφοί αυξάνει την επιθυμία μας να εντοπίσουμε τους αρχαίους δρόμους που οδηγούσαν στο Ιερό.

(4) Καρούζος, οπ.π.

ΟΔΕΥΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΚΡΙΣΑ ΚΑΙ ΚΙΡΡΑ

Σαν σύγχρονοι "Παυσανίες" λοιπόν ξεκινάμε την περιήγησή μας πρώτα από το μονοπάτι που συνέδεε τους Δελφούς με την **Κρίσα** και το επίνειό της στον Κορινθιακό, την **Κίρρα**. Εντοπίζουμε την αφετηρία του κάτω από την pensión "ΟΔΥΣΣΕΑΣ", στο Ν άκρο του οικισμού. Το μονοπάτι κατηφορίζει από τα τελευταία σπίτια μέσα από αμυγδαλιές. Σ' ένα 5λεπτο συναντάμε σήμανση σε βράχο και κατευθυνόμαστε αριστερά. Ήδη στον Ν-ΝΔ ορίζοντα δεσπόζει ο μακρόστενος ορεινός όγκος του **Κεδριά**. Χαμηλά απλώνεται ο απέραντος ελαιώνας, ενώ στον Κορινθιακό προβάλλουν σε ευθεία σχεδόν γραμμή, αρχικά η **Ιτέα** και πιο πίσω το **Γαλαξίδι**. Πιο κάτω συναντάμε ένα μικρό εικονοστάσι και συνεχίζουμε αριστερά.

Αρχίζον να εμφανίζονται ίχνη αρχαίου καλντεριμιού, που γίνονται όλο και πιο ευδιάκριτα. Είναι αδύνατον να μην αισθανθούμε συγκίνηση στη θέα των λιθαριών, των στρω-

προσανατολίζει προς το αρχαίο μονοπάτι της Κίρρας. Με κατεύθυνση προς τον οικισμό του **Χρισσού** ⁽⁵⁾ βρίσκουμε και πάλι το λίθινο μονοπάτι, με πολλά σημεία απείραχτου αρχαίου καλντεριμιού. Περνάμε μπροστά από το πέτρινο εκκλησάκι του **Αγίου Χαράλαμπου**. Αμέσως μετά με στενό, τοιμεντοστρωμένο δρομάκι, καταλήγουμε στα πρώτα σπίτια του Χρισσού. Ως εδώ, με χαλαρό ρυθμό, δεν έχουμε ξεπεράσει τη μία ώρα.

Η περιδιάβαση στους αμφιθεατρικούς δρόμους και στα στενά του χαρακτηρισμένου "παραδοσιακού" οικισμού είναι ευχάριστη κι έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Να ο επιβλητικός ναός της **Ευαγγελίστριας** με το δίδυμο καμπαναριό και την άριστη τοιχοποιία, χτισμένος μετά το σεισμό του 1870. Κατηφορίζουμε έναν ίσιο δρόμο με κυβόλιθους στρωμένο. Ένα ερειπωμένο πλινθόκτιστο προβάλλει μέσα από κληματαριές, άγριες και άναρχες. Πιο κάτω ορθώνεται το εντυπωσιακό νεοκλασικό, που κάποτε ήταν το Σχολείο και πρόκειται να στεγάσει τον πολιτιστικό χώρο

Εξωκκλήσι του Αγ. Γεωργίου στην περιοχή της Προϊστορικής Ακρόπολης της Κρίσας.

γυλεμένων από τα χιλιάδες πόδια που σύρθηκαν πάνω τους στους αιώνες, οδεύοντας προς τον ιερό χώρο των Δελφών. Σε μισή ώρα με χαλαρό βηματισμό συναντάμε μπροστά μας μια σύγχρονη, "υδάτινη" οδό. Είναι το βαθύ τοιμεντένιο κανάλι, που ξεκινάει από το φράγμα του Μόρνου και με φυσική κλίση, μετά από μεγάλη διαδρομή, διοχετεύει το πολύτιμο νερό στη λίμνη Υλίκη. Με κατεύθυνση Δ-ΝΔ ακολουθούμε τον χαλικοστρωμένο δρόμο παράλληλα με το κανάλι για 100 περίπου μέτρα. Μετά διασχίζουμε τοιμεντένιο γεφυράκι και συνεχίζουμε στην ίδια κατεύθυνση. Στα Δ-ΒΔ προβάλλει η γυμνή πυραμίδα της **Γκιώνας**, που με υψόμετρο **2.510 μ.** είναι η πέμπτη υψηλότερη της χώρας.

Η επαφή μας με το παρελθόν προσωρινά διακόπτεται, βαδίζουμε σε άσφαλτο. Μια πινακίδα του Δασαρχείου Άμφισσας μας

του Χρισσού. Πίσω του ένα μεγάλο ακατοίκητο πλινθόκτιστο του 19ου αιώνα. Να και μια πανύψηλη καμινάδα, χτισμένη με τουβλάκι συμπαγές. Με ύψος πάνω από 10 μέτρα, είναι ένα εξαιρετικό δείγμα βιομηχανικής αρχιτεκτονικής. Παρόμοιες καμινάδες χρησιμοποιούντο στα τρία ελαιοτριβεία του χωριού, το "Συνεταιριστικό", το "Καλογερίκο" και του "Δημητρίου". Χαρίζουμε στους εαυτούς μας ένα καφεδάκι στην κεντρική πλατεία, με τον ήχο του νερού που τρέχει από δίδυμο κροννό. Ύστερα ξαναβγαίνουμε στο δρόμο. Στην δεξιά του άκρη μας κάλωσορίζει ένα, σπάνιο πια, μνημείο οδοποιίας, ένας πέτρινος χιλιμετρικός δείκτης, με ένδειξη **176 χλμ.** μέχρι την Αθήνα. Έξω από το Ν-ΝΔ άκρο του χωριού, μπροστά από ένα μεγάλο πλινθόκτιστο, ξαναβρίσκουμε τη σήμανση του Δασαρχείου και πινακίδα της αρχαιολογίας προς "**Προϊστορική Ακρόπο-**

(5) Σύμφωνα με την υποσημείωση 4, σελ. 450 του βιβλίου "ΦΩΚΙΚΑ" του Παυσανία (Εκδοτική Αθηνών), η ορθή γραφή του οικισμού είναι "**Χρυσό**".

Ανάγλυφη διακόσμηση με το κεφάλι του Ερμή και πέτρινος χιλιομετρικός δείκτης με την απόσταση ως την Αθήνα. Χάρη στη διατήρηση της αρχιτεκτονικής του φυσιογνωμίας ο οικισμός του Χρισσού έχει χαρακτηριστεί "παραδοσιακός". (δεξιά)

λη". Μπαίνουμε σε ωραίο χωμάτινο μονοπάτι διασχίζοντας ελαιώνα. Πιο κάτω συναντάμε δεξιά μας λευκό εικονοστάσι. Σ' ένα 10λεπτο βρισκόμαστε στον ευρύτερο χώρο της αρχαίας Κρίσας. Το τοπίο είναι εντυπωσιακό, ένας τραχύς τόπος, που στα ΝΑ καταλήγει σε φοβερούς κάθετους γκρεμούς, πάνω από την κοιλάδα με τον ελαιώνα και το παμπάλαιο ξωκκλήσι του **Αγ. Νικολάου του Νέου**, που μόλις διακρίνεται μέσα στις ελιές.

"Η ομηρική πόλη Κρίσα ⁽⁶⁾ αναγνωρίζεται τώρα στα προ πολλού γνωστά προϊστορικά λείψανα, που βρίσκονται αμέσως προς νότον του σημερινού χωριού Χρυσό... Η γαλλική αρχαιολογική σχολή των Αθηνών ενήργησε περιορισμένη αλλά αρκετά διαφωτιστική έρευνα. Η προϊστορική εγκατάσταση βρίσκεται στα ΝΔ της μικρής εκκλησιάς του Αγ. Γεωργίου. Ο

παλιότερος συνοικισμός μπορεί να χρονολογηθεί, από τα ευρήματα, στα μεσοελλαδικά χρόνια. Ο συνοικισμός αυτός φαίνεται πως καταστράφηκε από φωτιά αλλά στην αρχή της μυκηναϊκής εποχής υπήρχε αξιόλογη πόλη, η οποία οχυρώθηκε στις μη απόκρημνες πλαγιές του λόφου με τείχος που λείψανά του διατηρούνται ακόμη. Η οχυρωμένη αυτή πόλη ήταν στην ακμή της στην εποχή του Τρωικού πολέμου. Ιστορικών χρόνων ευρήματα δεν είναι γνωστά στην Κρίσα, και φαίνεται πως η θέση εγκαταλείφθηκε χάριν της παραλιακής Κίρρας...

Ο Πανσανιάς δεν ξεχωρίζει την Κρίσα από την Κίρρα και πιστεύει πως η πόλη ήταν μία, η παραλιακή. Ο Στράβων, αντίθετα, ξέρει την Κρίσα ως "διαφορετική πόλη".

Το μονοπάτι μας περνάει μπροστά από το

(6) Πausanίου, Ελλάδος Περιήγησις, "ΦΩΚΙΚΑ", ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ.

Διάσχιση του περιφνημου ελαιώνα της Αμφισσας με τα αιωνόβια δέντρα και το δαυμάσιο αρδευτικό σύστημα.

παλιό εκκλησάκι του **Αγ. Γεωργίου**. Η ισχυρότατη, φωτόσο, τοιχοποιία του φέρει μια ευδιάκριτη ρωγμή από την κορυφή της εισόδου ως τη σκεπή, κατάλοιπο προφανώς του μεγάλου σεισμού του 19ου αιώνα στην περιοχή.

Καθισμένοι στη σκιά της εκκλησούλας θαυμάζουμε το υποβλητικό τοπίο ολόγυρά μας, μια σύνθεση της φύσης από θάλασσα, κάμπο και πανύψηλα βουνά. Χαμηλά εκτείνεται ο ελαιώνας της Ιτέας. Σ' αυτή την πεδιάδα ήταν πάντοτε ο **Πυθικός Ιππόδρομος**. Παλαιότερα κοντά του ήταν και το **Στάδιο** αλλά μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. οι γυμνικοί αγώνες είχαν αρχίσει να γίνονται στον χώρο πάνω από το Θέατρο των Δελφών.

Στο μονοπάτι μας και πάλι. Περνάμε δίπλα από ταφικά συμπλέγματα. Στα Δ-ΒΔ η πόλη της Άμφισσας μοιάζει με μια προφυλαγμένη αγκαλιά, στην ίδια ευθεία με την πυραμίδα της Γκιώνας. Ο Απόστολος σταματάει μπροστά σ' ένα όμορφο δενδρύλλιο με μικρούς, κοκκινωπούς καρπούς.

- Είναι ωραία εμπειρία να μαζεύεις και να αξιοποιείς αυτούς τους καρπούς όταν ωριμάζουν, λέει ο φίλος μας.

- Και ποιο είναι το αποτέλεσμα της αξιοποίησής τους; τον ρωτάμε.

- Μα, φυσικά το μαύρο πιπέρι, που χρησιμοποιούμε στο φαγητό. Το δέντρο που βλέπετε είναι μια αυτοφυής πιπεριά, που δεν είναι σπάνια στη γύρω περιοχή.

Χαμηλώνουμε από τον λόφο προς τον ελαιώνα της Ιτέας. Παντού αρχαίοι λιθωσοροί από σκουρόγκριζο ασβεστόλιθο. Ακούγονται κουνουνάκια από πρόβατα και κατσίκια, που βόσκουν ελεύθερα, χωρίς συνοδεία σκύλου ή βοσκού. Σιγά-σιγά βγαίνουμε έξω από τα όρια της αρχαίας ακρόπολης της Κρίσας. Εδώ ήταν τα πρώτα "διόδια" που πλήρωναν οι προσκνητές για να συνεχίσουν προς Δελφούς. Πιο κάτω σταματάει το μονοπάτι, αρχίζει χωματόδρομος που διασχίζει τον ελαιώνα. Με έκταση πολλών χιλιάδων στρεμμάτων και ενάμιση σχεδόν εκατομμύριο ελιές, ο ελαιώνας της Άμφισσας θεωρείται ο πιο εκτεταμένος ομοιογενής ελαιώνας της Ελλάδας. Πάρα πολλά δέντρα είναι αιωνόβια με επιβλητικούς κορμούς. Το μεγάλο τους ύψος κρύβει από μακριά τους ενδιάμεσους δρόμους, έτσι που ο ελαιώνας μοιάζει απόλυτα συμπαγής.

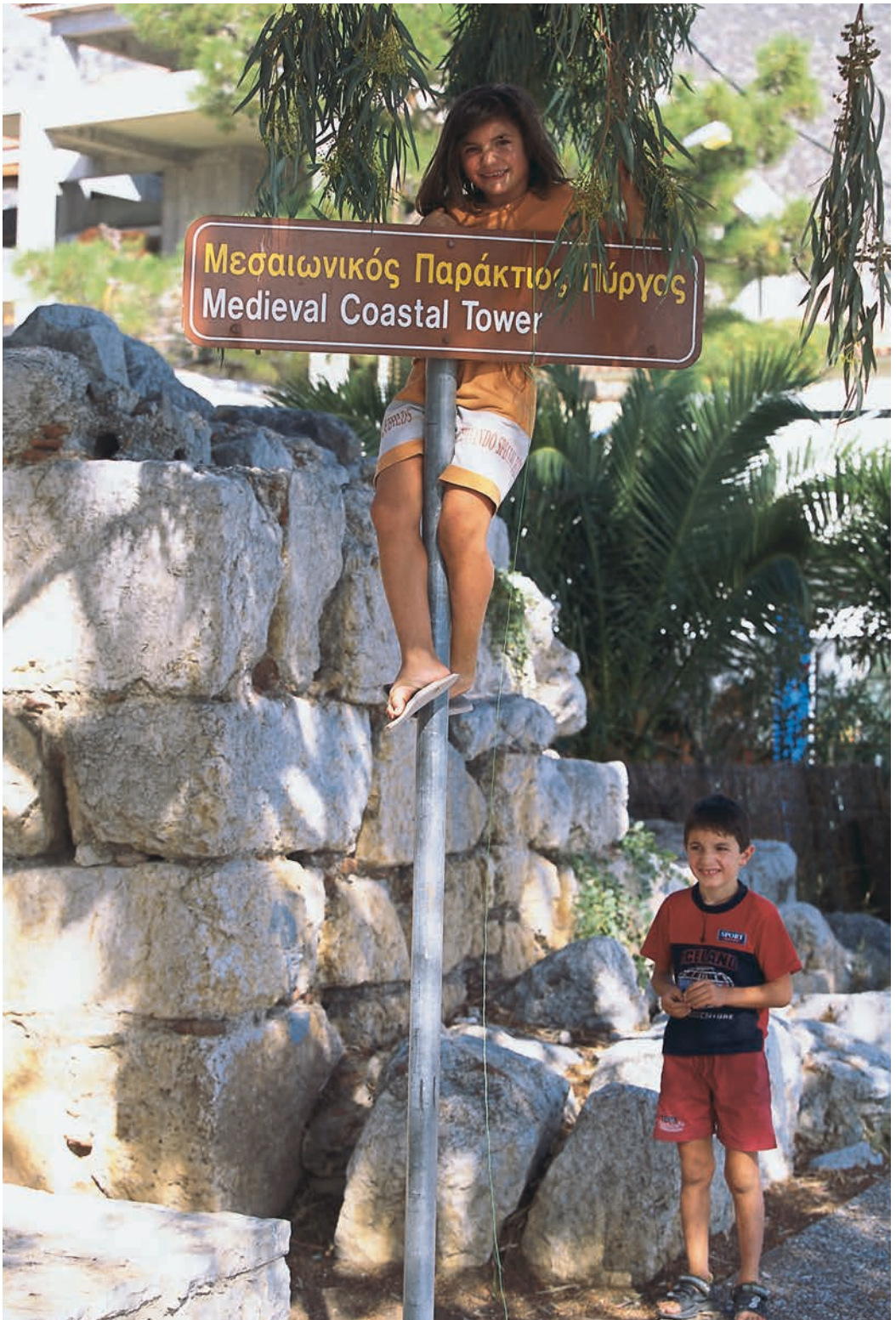
Όλος ο ελαιώνας ποτίζεται μ' ένα εκπληκτικό

δίκτυο αρδευτικών καναλιών, που διαχειρίζονται οι "νεροκράτορες", ειδικοί υπάλληλοι που αμείβονται από τον δήμο. Οι ιδιοκτησίες δεν οριοθετούνται μεταξύ τους με φράχτες αλλά με τα "ντράφια", χαμηλά χωμάτινα αναχώματα, που μοιάζουν μ' ένα γιγάντιο γήινο πλέγμα.

Συναντάμε την πινακίδα του Δασορχείου με την κατεύθυνση του μονοπατιού, ένα εικονοστάσι, μερικές αγροτικές κατοικίες, και πέτρινη πηγή δροσερού νερού. Βρισκόμαστε ήδη στο μονοπάτι Ε4. Αργότερα συναντάμε άλλη μια πέτρινη πηγή. Στα 1,9 χλμ. τελειώνει ο χωματόδρομος και αρχίζει η ασφαλτός. Μετά από 200 μέτρα στρίβουμε αριστερά, ακολουθώντας την κοίτη του **Πλειστού ποταμού** και πάντα παράλληλα με τις υπώρειες του βραχώδους Κεδριά. Λίγο αργότερα φτάνουμε στο κεντρικό δίκτυο, το διασχίζουμε κάθετα, αφήνουμε δεξιά μας τον αρχαιολογικό χώρο της Κίρρας και μετά από μερικές εκατοντάδες μέτρα φτάνουμε στην παραλία του σύγχρονου οικισμού της Κίρρας. Βαδίζοντας σε αρχαία ή σε νέα μονοπάτια, σε αγροτικούς δρόμους ή ασφαλτόδρομους, με σήμανση άλλοτε ευδιά-

κριτη και άλλοτε ασαφή, καταφέρνουμε να ολοκληρώσουμε την αρχαία οδό Κίρρας - Δελφών. Μια πορεία ξεκούραστη, με πλούσιες εναλλαγές ιστορικών χώρων και τοπίων, που, ανάλογα με τους ρυθμούς που ακολουθεί κανείς, δεν ξεπερνάει τις **3-4 ώρες** συνολικά.

Στην παραλία της Κίρρας ορθώνεται και ο **Παράκτιος Μεσαιωνικός Πύργος**, ένα τετράγωνο στιβαρό οικοδόμημα με μεγάλους πελεκητούς λίθους και ύψος που πλησιάζει τα 4 μέτρα. Εδώ δίπλα βρίσκονται και τα ... "Φώκλαντ", ένα ουζερί πλάι στη θάλασσα, ιδανικό για μια μικρή ανασυγκρότηση με θέα στα γαλήνια νερά του Κορινθιακού. Μετά τα "Φώκλαντ" πεταγόμαστε για καφέ στην καφετερία... "Μαϊάμι". Οι τεράστιες αποστάσεις της Αμερικανικής ηπείρου έχουν στην Κίρρα εκμηδενισθεί.

Με νέες δυνάμεις παίρνουμε το δρόμο προς **Δεσφίνα** (και Αθήνα). Το απογευματινό προ-

γραμμα προβλέπει άλλο ένα μονοπάτι, νεότερο από το αρχαίο της Κίρρας αλλά οπωσδήποτε παλιό. Είναι η ελικοειδής διαδρομή, που κατηφορίζει από τον Κεδριά στον ελαιώνα των Δελφών. Λίγο πριν από τη Δεσφίνα στρίβουμε αριστερά σε χωματόδρομο. Στα **3,8 χλμ.** συναντάμε την πινακίδα του Δασορχείου με την ένδειξη: "**Μονοπάτι Κόχραν - Γεφύρια**". Συνεχίζουμε τον κακοτράχαλο πετρώδρομο, ακατάλληλο για συμβατικά αυτοκίνητα, και στα **7,1 χλμ.** τερματίζουμε στην κορυφή του Κεδριά. Από το ταπεινό υψόμετρο των **852** μέτρων ατενίζουμε τα πάντα. Και πρώτα απέναντί μας τους Δελφούς. Τα τελευταία σπίτια μοιάζουν να ισορροπούν στο χείλος ενός φοβερού βράχινου γκρεμού, που βυθίζεται κατακόρυφα ως τον ελαιώνα. Πάνω από τους Δελφούς διαγράφονται οι πέτρινοι ελιγμοί της "**Σκάλας**", του αρχαίου μονοπατιού που οδηγούσε στο Κορύκειο Άντρο. Δεξιότερα των

Μικρές ασκήσεις αναρρίχησης των παιδιών της Κίρρας στην πινακίδα του Μεσαιωνικού Πύργου. (αριστερά)

Εξαιρετική εικόνα των Δελφών και της γύρω περιοχής από την κορυφή του Κεδριά.

Κατφορίζοντας το παλιό - μεσαιωνικό ίσως - αλλά όχι αρχαίο μονοπάτι από τον Κεδριά της Δεσφίνας προς τον ελαιώνα των Δελφών.

Δελφών χάσκουν οι "Φαιδριάδες" πέτρες, που σχηματίζουν το απόκρημνο φαράγγι με την περιφφημη "Κασταλία κρήνη". Και ψηλά, στον ουράνιο ορίζοντα, ορθώνονται στη σειρά οι κορφές του Παρνασσού. Αποφασίζουμε με απροθυμία ν' αποχωριστούμε αυτό το υπερθέαμα.

Επιστρέφουμε στην πινακίδα. Η αφετηρία του μονοπατιού είναι λίγο ασαφής, όσο όμως κι αν ξεστρατίσει κανείς, θα συναντήσει οπωσδήποτε μετά από μερικά λεπτά την ρηχή ρεματιά με την ευδιάκριτη χάραξη. Το μονοπάτι είναι ευκολοδιάβατο, μέσα σε ασβεστολιθικό έδαφος τραχύ, κατάφυτο από πουρνάρια, κέδρα και αραιά κεδροκυπάρισσα. Οι κλίσεις αρχικά είναι ήπιες, αργότερα όμως γίνονται εντονότερες. Για τη συγκράτηση του εδάφους στα απότομα πρηνή μεγάλα τμήματα είναι χτισμένα με καλή ξερολιθιά. Η διαφορά στην ποιότητα της κατασκευής μας δείχνει εμφανέστατα ποια τμήματα της τοιχοδομίας είναι σύγχρονα και ποια παλιά. Η τέχνη των παλιών μαστόρων

παραμένει αξεπέραστη.

Η συνεχής κατάβαση, σε συνδυασμό με την πολύωρη πρωινή πορεία, έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση των πρώτων συμπτωμάτων καταπόνησης των μυών. Χαλαρώνουμε κάπως τους ρυθμούς και, τελικά, σε 1 ώρα και 20' φτάνουμε στο τσιμεντένιο γεφύρι του Πλειστού ποταμού, με την κοίτη του στεγνή από την πολύμηνη ανομβρία. Πριν μας τυλίξει το σκοτάδι, διακρίνουμε με ανακούφιση τους προβολείς του αυτοκινήτου που έρχεται να μας παραλάβει. Εμείς, τουλάχιστον, σε σύγκριση με τους αρχαίους οδοιπόρους, έχουμε την πολυτέλεια να διανύσουμε εποχούμενοι τον ανηφορικό δρόμο ως τους Δελφούς.

ΣΤΟ ΚΩΡΥΚΙΟ ΑΝΤΡΟ

"**Η** ανάβαση προς το Κορύκιο σπήλαιο είναι ευκολότερη για ένα πεζοπόρο και όχι για όσους χρησιμοποιούν μουλάρια και άλογα". (7)

(7) ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ "ΦΩΚΙΚΑ", σπ.π.

Με τον Δήμαρχο Δελφών Παναγιώτη Καλτσό στο μονοπάτι του Κωρύκιου άντρου.

Αυτά έγραφε στα "Φωκικά" του ο Πανσανίας μετά την εμπειρία της ανάβασης του στο Κωρύκιο άντρο. Ούτε εμείς βέβαια είχαμε την πρόθεση να χρησιμοποιήσουμε άλογο ή μολάρι. Ακόμα όμως και η "ευκολότερη" ανάβαση με τα πόδια σήμαινε την κάλυψη μιας υψομετρικής διαφοράς 900 περίπου μέτρων από τους Δελφούς, αφού το σπήλαιο βρίσκεται σε υψόμετρο **1360** μέτρων. Αποφασίζουμε λοιπόν να κάνουμε λίγο ευκολότερη τη διαδρομή, πραγματοποιώντας την στην κατάβαση.

- *Με χαρά μου θα σας συνοδέψω στο Κωρύκιο άντρο*, λέει ο Δήμαρχος Δελφών **Παναγιώτης Καλτσός**.

Από την Αράχοβα ανηφορίζουμε στα υψίπεδα του "Λιβαδιού", όπου τα πάλαι ποτέ "Καλύβια της Αράχοβας" αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια με εκρηκτικούς οικιστικούς ρυθμούς. Περνάμε το οροπέδιο και συναντάμε αριστερά μας την πινακίδα προς Κωρύκιο. Ο καλός δασικός δρόμος διασχίζει αμιγές ελατόδασος και, **3** χλμ. μετά, τερματίζει κάτω ακριβώς από το, αθέατο ακόμη, σπήλαιο. Μερικά σκαλοπάτια και βρισκόμαστε μπροστά στο στενό, τριγωνικό άνοιγμα της σπηλιάς. Καθώς εισχω-

ρούμε η θερμοκρασία πέφτει κατακόρυφα, το ίδιο και ο φωτισμός. Γρήγορα, ωστόσο, τα μάτια συνηθίζουν και τότε αποκαλύπτεται μια αίθουσα με τις εντυπωσιακότερες ίσως διαστάσεις, που έχουμε ως τώρα δει σε σπήλαιο. Είναι ένας πελώριος ομοιογενής χώρος, που μόνον στο βάθος του χαμηλώνει και στενεύει. Χωρίς όργανα μέτρησης, υπολογίζουμε το συνολικό μήκος, μέχρι τις απολήξεις της αίθουσας, στα **90** περίπου μέτρα, το μέγιστο πλάτος στα **28-30** και το μέγιστο ύψος στα **13-15** μέτρα. ⁽⁸⁾

Το δάπεδο του σπηλαίου δεν είναι ιδιαίτερα ανώμαλο. Κοντά στην είσοδο είναι επικλινές και καλυμμένο κυρίως από χώμα. Στα τελειώματα της αίθουσας γίνεται βραχώδες και ολισθηρό από την συνεχιζόμενη σταγονορροή. Εκεί διανοίγονται πολλά κοιλώματα και στόμια, που προσέδωσαν στο σπήλαιο το νεότερο όνομά του "**Σαρανταύλι**". Ο λιθωματικός διάκοσμος είναι φτωχός, έχει προφανώς λεηλατηθεί. Απομένουν λίγοι σταλαγμίτες και στα τοιχώματα παραπετασματοειδείς, ως επί το πλείστον, σταλακτίτες.

Η αφιέρωση του Κωρύκιου στον Πάνα και τις

Νύμφες βεβαιώθηκε από τον περασμένο αιώνα με την ανάγνωση των επιγραφών που είναι σκαλισμένες στο βράχο, δεξιά του στομίου του σπηλαίου (9). Οι επιγραφές είναι του 4ου και 3ου π.Χ. αιώνα. Η πρώτη αναφέρει: "Εύστρατος / Αλκιδάμου / αμβρόσιος / συμπερίπολοι / Πανί / νύμφαις. Στην δεύτερη επιγραφή, αναφέρονται πάλι οι Νύμφες και ο Πάνας μαζί με τις Θυιάδες... "νυμφών Πανός και Θυαδάν...

Ανασκαφή στο δάπεδο έγινε από τους Γάλλους αρχαιολόγους **P. Amandry** και **J. P. Michaud** στα 1970 και 1971. Το μεγαλύτερο πλήθος των αναθημάτων ανήκει χρονολογικά στα αρχαϊκά και στα κλασσικά χρόνια, από τον 6ο ως το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Όπως φαίνεται από τα ευρήματα η σπηλιά ήταν σε χρήση και στη μέση και στη νεώτερη νεολιθική εποχή, καθώς και στα πρωτοελλαδικά και τα υστεροελλαδικά χρόνια.

Στην πρώτη περίοδο του άντρου, που αρχίζει την Ύστερη Νεολιθική εποχή (4.300-3000 π.Χ.) ανήκουν αντικείμενα από πήλο, κόκκαλο ή κοχύλι, οφιδιανοί και πυριτόλιθοι, 3.000 κομμάτια από πήλινα αγγεία και 6 αγαλματίδια πήλινα⁽¹⁰⁾. Στα Μυκηναϊκά χρόνια, γύρω στο 1400 π.Χ, ανήκαν 300 κομμάτια από αγγεία, ένα αγαλματίδιο από πήλο και από τα τέλη του 8ου - 7ου αι. π.Χ., χάλκινα αναθήματα, ένα άλογο, δυο πτηνά, ένα αγγείο πήλινο και δυο δακτυλίδια.

Ο μεγάλος όμως πλούτος αναθημάτων προέρχεται από τον 6ο αι. π.Χ. και τους αιώνες που ακολούθησαν: **15.000** περίπου κομμάτια αγγείων, **7000** αγαλματίδια και προτομές, **1000** κρίκοι και δακτυλίδια, **25000 (!)** αστραγάλοι, ένας λεπτός δίσκος από χρυσό διακοσμημένος με κεφάλι γοργόνας και μια ποικιλία νομισμάτων από Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα, Εύβοια, Αττική, Πελοπόννησο, Μικρά Ασία και Ιόνια νησιά. Σημαντικό είναι ένα πήλινο σύμπλεγμα, που αναπαριστά κυκλικό χορό Νυμφών με τον Πάνα στο κέντρο κρατώντας μουσικό όργανο. Στον Διονυσιακό κύκλο ανήκει μια πήλινη πλάκα ζωγραφισμένη, όπου απεικονίζεται χορός Μαινάδων και Σατύρων.

Ως άλλος Πάνας ο δάσκαλος Ηλίας Λιάκος μας χαρίζει με τον αυλό του εξίσια ακούσματα.

Δυο Σάτυροι από μάρμαρο είναι τα πιο όμορφα αγάλματα του άντρου, το ένα με αρχικό ύψος περίπου 1,25μ. και το άλλο 0,75 μ. Ιδιαίτερο είδος αναθημάτων είναι οι **αστραγάλοι**, τα γνωστά "κότσια", που αφιερώνονταν στις Νύμφες πριν από τον γάμο. Ήταν δημοφιλές παιχνίδι των αρχαίων, που ακόμη και σήμερα παίζεται στην Αράχοβα. Στο σπήλαιο μάλιστα βρέθηκαν και 6 ζάρια, 4 πήλινα, 1 οστέινο και 1 λίθινο. Από τους 25.000 αστραγάλους περίπου, πάνω από το 95% είναι από οστά προβάτου ή αιγός. Βρέθηκαν και κάποιοι από χαλκό, πέτρα και νυαλί. Οι 2.500 είναι τρυπημένοι, ενώ οι 150 φέρουν ένα γράμμα ή ένα όνομα ή όνομα συντετηγμένο μορφής της μυθολογίας. Οι δύο συλλογές (αστραγάλων,

(8) Το πλάτος της αίθουσας κατά την Εκδοτική Αθηνών (Φωκικά, οπ.π) είναι 60 μέτρα και κατά τον συνεργάτη μας, συγγραφέα και λαογράφο Γιώργο Λεκάκη, 50 μέτρα.

(9) Εκδοτική Αθηνών, οπ.π.

(10) Στάθης Σιδηράς, "Αράχοβα του Παρνασσού από τα Προϊστορικά στα Βυζαντινά χρόνια", "Αποκαλύπτοντας το παρελθόν", 2006.

Τμήμα της πελώριας αίθουσας του Κωρύκειου Άντρου και μερικοί από τους 2.500 τρυπημένους αστραγάλους (σε σύνολο 25.000 !) που βρέθηκαν στο σπήλαιο.

δακτυλιδιών και κρικών), είναι οι μεγαλύτερες σε αριθμό και οι πιο σημαντικές που έχουν βρεθεί στον ίδιο χώρο. (Δυο απλά οστείνια κότσια είχαμε κι εμείς την τύχη να βρούμε ανάμεσα στα χώματα του διαπέδου του σπηλαιού).

Σε ποιο λόγο όμως οφείλεται αυτός ο τεράστιος αριθμός των ποικίλων αναθημάτων; Μα, φυσικά, στην λατρεία των προσκυνητών στο θεό Πάνα και στις Κορύνκιες Νύμφες, που θεωρούντο ότι προσάτευναν τα νεαρά κορίτσια και τον γάμο τους. Το 480 π.Χ το άντρο χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο κατά την εισβολή των Περσών. Αυτή η τρίτη περίοδος του άντρου είναι και η σημαντικότερη. Αρχίζει τον 8ο αιώνα και τελειώνει στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. Στα χρόνια του Πανασανία μόνον οι περί τον Παρνασσό το θεωρούν ιερό. Ο Πανασανίας πάντως το θεωρεί ως το πιο αξιοθέατο από όλα τα σπήλαια που είδε και πιστεύει ότι πήρε το όνομά του από μια νύμφη Κορυνκία.

Ξαναβγαίνουμε στο εκτυφλωτικό φως της μέρας. Μετά τον πλούτο πληροφοριών το Κορύνκιο Άντρο έχει αποκτήσει μια άλλη διάσταση στα μάτια μας, πολύ σημαντικότερη από την σπηλαιολογική του εικόνα, που είναι, ούτως ή άλλως, πολύ εντυπωσιακή.

Αρχίζουμε την κατάβαση σε πετρώδες μονοπάτι με ενδιάμεσα σκαλοπάτια. Γύρω μας φυτρώνουν μόνον χαμηλά πουρνάρια και αραιά κεδροκωπάρισσα. Σ' ένα τέταρτο μπαίνουμε στα πρώτα έλατα, ενώ λίγο αργότερα φτάνουμε σε επίπεδο χωματόδρομο. Ακολουθώντας τον είμαστε σε λιγότερο από ένα 10-λεπτο στο εκκλησάκι της **Παλιοπαναγιάς** και στο ξύλινο δασικό φυλάκιο του Παρνασσού.

- *Πριν συνεχίσουμε την πορεία μας για Δελφούς, ελάτε να σας δείξω μια τοποθεσία, λέει ο Δήμαρχος.*

Μπαίνουμε στ' αυτοκίνητα και από το εκκλησάκι κινούμαστε δυτικά, μέσα στα ελατοδάση του Δ. Παρνασσού. 4 περίπου χλμ. μετά στρίβουμε σε δευτερεύοντα δασικό δρόμο αριστερά. Στα 1,7 χλμ. ο δρόμος τερματίζει σ' ένα ξέφωτο με έλατα.

- *Ας περπατήσουμε δυο - τρία λεπτά ως την κορυφή του υψώματος, λέει ο Δήμαρχος.*

Υποθέτω, ότι στην κορυφή μας περιμένει κάποια ωραία θέα. Πού να φανταστώ, ότι εκτός από τον πανοραμικό ορίζοντα, θα βρισκόμασταν μπροστά σ' ένα σύνολο από διάσπαρτους λαξευτούς αρχαίους μεγάλιθους! Σ'

αυτούς άλλωστε οφείλεται η ονομασία "**Μάρμαρα**" του λόφου, που από υψόμετρο 1487 μέτρων ατενίζει γύρω του τα πάντα.

Τι είναι όμως αυτές οι καλοδουλεμένες πέτρες στην κορυφή του λόφου; Σύμφωνα, με τον αρχαιολόγο **Κεραμόπουλο** θεωρήθηκαν υπολείμματα βωμού ή τεμένους, όχι παλαιότερα του 4ου αι. π.Χ.

Να, όμως, που οι εκπληξείς στα "**Μάρμαρα**" συνεχίζονται. Κάποιος από τη συντροφιά, σε ώριμη πια ηλικία αλλά λεπτός και αικίνητος, που μέχρι τότε δεν είχαμε ακούσει τη φωνή του, αποφασίζει να μας μιλήσει με το σουραύλι του. Είναι ο Αραχοβίτης δάσκαλος **Ηλίας Λιάκος**, που ο Ανδρέας Τσούρας τον περιγράφει το 1989 ως "*ένα έξυπνο ερευνητικό μυαλό, λόγιο κι αλαφροέκκιωτο*". **Και εξάιτετο μουσικό**, θα προσθέταμε εμείς. Σαν άλλος Πάνας - στον οποίο αποδίδεται η επινόηση του μουσικού αυλού από καλάμι, - βγάζει ο μπάριμπα - Ηλίας τον δικό του αυλό και αφήνει να ξεχυθεί μέσα στην απόλυτη σιγαλιά ένας εξαίσιος σκοπός. Αν κλείναμε τα μάτια, θα νομίζαμε πως είμασταν παρόντες στα αρχαία "Πύθια" στους Δελφούς, ακούγοντας τον σκοπό που παιζέτο για τον νικητή κάποιου αγωνίσματος...

Επιστρέφοντας προς Παλιοπαναγιά παίρνουμε το σηματοδοτημένο μονοπάτι για **Κροκί**. Είναι μια υπέροχη διαδρομή μέσα στη σκιά του ελατοδάσους. Σ' ένα 40λεπτο φτάνουμε στην τοποθεσία Κροκί, ένα ξέφωτο με ξύλινα σπιτάκια, που χρησιμοποιούνται ως κατασκηνωτικός χώρος για τους δημότες των Δελφών. Σε δασικό δρόμο κατευθυνόμαστε Ν από το εκκλησάκι της **Αγ. Παρασκευής**. Συναντάμε πέτρινη πηγή, μετά την πινακίδα του Δασαρχείου "Κροκί - Δελφοί", την πινακίδα Ε4, μια μεγάλη πέτρινη πηγή και, λίγο χαμηλότερα, αριστερά του δρόμου, διακρίνουμε σήμανση στους βράχους. Το βατό μονοπάτι ακολουθεί την πορεία μας ρηχής ρεματιάς, ανάμεσα από κέδρα και πουρνάρια. Σε λίγο εγκαταλείπουμε τη ρεματιά και, ένα 10λεπτο αργότερα πατούν τα πόδια μας το αυθεντικό λιθόστρωτο της αρχαίας στρατάς Κορυνκίου - Δελφών. Για πρώτη φορά, εδώ και ώρες, προβάλλει χαμηλά ο οικισμός με θέα κατοπτική. Το αρχαίο μονοπάτι ελίσσεται στις απότομες πλαγιές με μακροές τραβέρσες από ΒΑ προς ΝΔ. Το μεγάλο μήκος των αλλεπά-

Το αρχαίο λιθόστρωτο με τα σποραδικά σκαλοπάτια στο μονοπάτι από το Κωρύκειο Άντρον στους Δελφούς. (δεξιά)

ληλων ελιγμών μακραίνει την απόσταση, εξασφαλίζει όμως ήπιες κλίσεις και ανετώτερη κατάβαση. Το αρχαίο μονοπάτι φέρει σε πυκνά διαστήματα σκαλοπάτια σκαλισμένα στο βράχο, που του έδωσαν την ονομασία "**Κακιά Σκάλα**".⁽¹¹⁾ Οι παλιοί λίθοι είναι στρογγυλεμένοι από την μακραίωνη χρήση. Τα τοιχώματα επίσης που στηρίζουν το μονοπάτι αποτελούνται από μεγάλους λίθους, οι περισσότεροι από τους οποίους έχουν εμφανή την αρχαία τους προέλευση. Νιώθουμε ευτυχείς που βαδίζουμε σ' αυτό το διάσημο αρχαίο μονοπάτι πάνω από την πολιτεία των Δελφών. **Τρεις ως τρισήμιση ώρες** διαρκεί η κατάβαση από το Κωρύκειο Άντρο ως τα πρώτα σπίτια των Δελφών. Το τελευταίο τμήμα του μονοπατιού είναι χωμάτινο και απότομο, διαφέρει πολύ από τις ήπιες κλίσεις του αρχαίου λιθόστρωτου. Ατενίζουμε για λίγο χαμηλά το

Στάδιο. Ύστερα περνάμε κοντά από το **Μουσείο Δελφικών Εορτών** του Άγγελου και της Εύας Σικελιανού. Το κίτρινο πινακίδακι Ε4 μας οδηγεί στην ασφάλτο. Η αρχαία στράτα είναι ήδη παρελθόν.

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ 'ΣΧΙΣΤΗΣ ΟΔΟΥ'

Πολύ θα θέλαμε να ζούσαμε, έστω για λίγο, στην εποχή του Πανσανία, τότε που η διάσημη για το πλάτος της "**Σχιστή Οδός**" (που ελέγετο και "**Τριπλάι Οδοί**" ή "**Τριπλάι Αμαξιτοί**") ήταν η κύρια αρτηρία για τους προσκυνητές των Δελφών από την Αθήνα και τη Θήβα. Η μορφή του τόπου στην περιοχή της Σχιστής δεν άλλαξε από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα, γιατί πρόκειται για το μοναδικό πέρασμα προς τους Δελφούς ανάμεσα στα βουνά **Παρνασσός** προς Βορρά και **Κίρφης** ή **Ξεροβούνι** προς τον νότο. Σήμερα, βέβαια, τίποτε στο τοπίο δεν μας αποκαλύπτει την ύπαρξη του ονομαστού δρόμου της αρχαιότητας. Κάπου κάτω από τον ασφαλτόδρομο Αράχovas - Λειβαδιάς ή ανάμεσα στο πλέγμα των αγροτικών δρόμων πλάι στο ρέμα της χαράδρας βρίσκονται πιθανότατα τα αρχαία λιθόστρωτα.

Ο Πανσανίας αναφέρει αρκετά για το οδοπορικό του στην περιοχή. Λέει, ότι, εκτός από την ανάβαση προς το Κωρύκειο άντρο και την κορυφή του Παρνασσού από τους Δελφούς, υπήρχε, όπως και τώρα, μονοπάτι προς τα δυο αυτά σημεία από την Δαυλίδα.⁽¹²⁾ Με την έκφραση δε "**αναστρέφαντι ες την επί Δελφών ευθείαν εκ Δαυλίδος**" εννοεί, πως αφήνει τον ανηφορικό δρόμο προς την κορυφή του Παρνασσού και επιστρέφει ανατολικότερα της Δαυλίδας, όπου ήταν η "**επί Δελφών ευθεία**", την οποία παίρνει κατευθυνόμενος προς τη Σχιστή. Ο δρόμος λοιπόν που ακολουθεί ο Πανσανίας μπαίνει στην ανηφοριά του μεταξύ Παρνασσού και Ξεροβουνιού περάσματος, όπως και ο σημερινός δρόμος που ανηφορίζει προς την Αράχova. Το πέρασμα αυτό το βρήκε στο 1805 ο Leake με το όνομα "**Δερβένι του Ζεμενον**" και το όνομα αυτό εξακολουθεί να

(11) Θεωρούμε την ονομασία υπερβολική, αφού δεν είναι ούτε κατοτράχαλη, ούτε επικίνδυνη.

(12) Εννοεί την σημερινή Δαύλεια, με το μονοπάτι που ξεκινάει πάνω από τη Μονή της Παναγίας της Ιερουσαλήμ.

Υπόλειμμα τοίχου με λαξευτούς ασβεστόλιθους.

είναι ακόμα σε χρήση. Το ονομαστό "Χάνι του Ζεμενού" βρίσκονταν στη μέση της διαδρομής Σχιστής - Αράχοβας. ⁽¹³⁾

Μια πληροφορία για ίχνη της "Σχιστής Οδού" μας στέλνει να κατηφορίσουμε από την Αράχοβα προς τον οικισμό του Ζεμενού. Ακριβώς δίπλα από την πινακίδα του χωριού στρίβει δεξιά ένας χωματόδρομος με κίτρινη πινακιδούλα "Ξεροβούνι" και διακριτικά του τοπικού μονοπατιού "22". Παίρνουμε αυτό τον καλοστρωμένο χωματόδρομο, με κατεύθυνση προς Αράχοβα. Για τον ανυποψίαστο οδοιπόρο μοιάζει ένας δρόμος συνηθισμένος. Ένας όμως προοιδιασμένος παρατηρητής θ' αναγνωρίσει μετά από 400 μ. εμφανή τμήματα αρχαίου καλντεριμιού. Ο χωματόδρομος συνεχίζει ανάμεσα από αμπελάκια. Λίγο αργότερα χαμηλώνουμε σε ρεματιά. Ξερολιθιές είναι κατάσπαρτες παντού, με λίθους που μοιάζουν κατεργασμένοι από παλιά. Χαρακτηριστικότερο δείγμα είναι ένα υπόλειμμα τοίχου στα **2,9 χλμ.** ακριβώς από την άσφαλτο και μόλις 20 μέτρα αριστερά του χωματόδρομου. Σώζεται μια γωνία του κτίσματος, σε ύψος 1,70 περίπου μέτρων, με τοιχοποιία από καλά λαξευμένους ασβεστόλιθους.

Συνεχίζοντας το δίκτυο των χωματόδρομων μέσα από τη ρεματιά μπορούμε να καταλήξουμε απέναντι από την Αράχοβα ή στον

ελαιώνα κάτω από τους Δελφούς. Η συνολική γεωμορφολογία του τόπου αποδεικνύει, ότι ήταν ένα θαυμάσιο πέρασμα προς την κοιλάδα των Δελφών.

Επιχειρούμε μια τελευταία περιήγηση προς την κατεύθυνση της Δαύλειας, στρίβοντας αριστερά από τον κεντρικό δρόμο Αράχοβας - Λειβαδιάς. Στα 3 χλμ. περίπου, αριστερά του δρόμου, προβάλλει λιτή πετρόχτιστη στήλη με απόσπασμα από τον Οιδίποδα Τύρανο του Σοφοκλέους ⁽¹⁴⁾, που καταλήγει με την σημαντική γαι τη Σχιστή Οδό αναφορά: "*Φωκίς μεν η γη κληίζεται σχιστή δ' οδός ες ταντό Δελφών καπό Δανλείας άγει*".

Από κάπου εδώ λοιπόν, χαμένη σήμερα ανάμεσα στη χαράδρα και τα πυκνά πουρνάρια, περνούσε η περιφημη "Σχιστή Οδός", που διέσχισε αργότερα την τοποθεσία του Ζεμενού. Νιώθουμε σαν να την έχουμε βαδίσει.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται:

- Στην Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φωκίδας και προσωπικά στον Νομάρχη **Νίκο Φουσεύκη**.
- Στον Δήμαρχο Δελφών **Παναγιώτη Καλτσή** για όλες του τις βοήθειες.
- Στον υπεύθυνο επικοινωνίας του Δήμου Δελφών **Αποστόλη Χατζηδήμου** για την ολόπλευρη στήριξη των προσπάθειών μας.
- Στον **Στάθη Σιδηρά** για τις πολύτιμες πληροφορίες του.
- Στον **Λουκά Παπαλεξανδρή** για την παραχώρηση φωτογραφικού υλικού
- Τέλος, στους καλούς φίλους και συνεργάτες **Κώστα και Έλσα Ζαρόκωστα**, για την συντροφικότητα και την αμέριστη συμπαράσταση στο έργο μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Πανσανίου, "ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ, ΦΩΚΙΚΑ", Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2004
- Χρ. Καρούζος, "ΔΕΛΦΟΙ", εκδ. ΕΡΜΗΣ 1973 (2004)
- ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ, "Εκδρομές και ταξίδια", εκδ. ΔΙΦΡΟΣ, Αθήνα 1963

(13) Εκδοτική Αθηνών, "ΦΩΚΙΚΑ"

(14) Η στήλη έχει στηθεί με μέριμνα της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και με δαπάνες της Νομαρχίας Βοιωτίας το 1996

Εμφανέστατο τμήμα από το
λιθόστρωτο αρχαιοκαλλιτεχνικό της
"Σχιστής Οδού" στο Ζεμενό.